

Марина Володимирівна Костенко,
канд. юрид. наук, доцент
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків

УДК 343.98

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СТРУКТУРИ ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ ГРУП КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКОЇ СПРЯМОВАНОСТІ

Стаття присвячена проблемі організованої злочинності. Визначається структура організованих злочинних груп корисливо-насильницької спрямованості. Розглядаються психологічні аспекти лідерства в зазначених групах.

Ключові слова: організована злочинність, організовані злочинні групи, злочинні організації, злочини корисливо-насильницької спрямованості, структура організованої злочинної групи, лідер організованої злочинної групи.

Останніми роками одним із найнебезпечніших кримінальних явищ в Україні залишається професійна організована злочинність. Злочини, які вчиняються організованими злочинними групами, відрізняються тривалою й ретельною організацією, що дозволяє не тільки досягти злочинної мети й результату, але й залишити на місці злочину найменшу кількість слідів, як матеріальних, так і ідеальних. Все це негативно впливає на процес розслідування, значно ускладнюючи його, а в деяких випадках може призвести й до того, що злочини залишаються нерозкритими досить тривалий час.

Особливу увагу викликає той факт, що в більшості випадків організовані групи мають відповідну спеціалізацію, тобто займаються певним видом злочинної діяльності в залежності від спрямованості групи (корисливої або корисливо-насильницької) [1, с. 93]. При вчиненні злочинів такою групою можливості виконавців підвищуються, здійснення наміченого плану стає надійнішим, а небезпека для суспільства зростає, що негативно позначається на розкритті злочинів.

У зв'язку з цим у кримінально-правовій, криміналістичній та кримінологічній літературі приділяється досить велика увага розробці й дослідженню проблеми організованої злочинності – найнебезпечнішій формі злочинних проявів.

Організовані злочинні групи й злочинні організації, що мають корисливо-насильницьку спрямованість, характеризуються високим рівнем організації, згуртованістю, стійкістю [2; 3]. Остання виявляється в тривалості функціонування групи, стабільності її складу, наявності злочинних зв'язків між членами групи. Майже не допускається появи нових членів у групі або вихід із неї. Відносини між членами групи підтримуються й у період між учиненням злочинів. При успішній діяльності злочинна група (поки вона вдало вчиняє злочини й залишається невикритою) являє собою психологічно спаяне формування, у якому переважає згуртованість його членів. Якщо ж злочинна організація зазнала поразки і виникла небезпека викриття і притягнення її членів до відповідальності, то виявляються приховувані до цього конфлікти всередині групи, зростає напруженість у відносинах між її учасниками, можливі розкол і навіть розпадання групи.

За своєю внутрішньою структурою сучасні організовані злочинні групи, що діють на Україні, нагадують сицилійські й американські мафіозні «родини» з їх ієрархічністю та кримінальним лідерством. Очолює групу одна людина – лідер, основним обов'язком якого є керівництво групою, підтримка в ній порядку, розподіл доходів. У нього є один або декілька помічників – найбільш активних членів групи, «авторитетів» [4, с. 6]. Вони збирають інформацію для керівника, передають його розпорядження підлеглим, виконують функції консультантів. Далі йдуть виконавці – рядові члени групи, які безпосередньо здійснюють злочинні операції.

Сучасні організовані злочинні групи корисливо-насильницької спрямованості, що діють на Україні, як правило, відносяться до централізованих комунікативних мереж [5, с. 32] за критерієм супідрядності позицій індивідів у системі інформаційних потоків і зосередження у них інформації. У групі відбувається обмін інформацією, рух інформаційних потоків. Існуючі злочинні групи в Україні є централізованими, позаяк всією інформацією про діяльність групи володіє одна людина, лідер групи. До нього ж стікається вся інша, в тому числі й нова інформація. У перетвореному вигляді і в необхідній мінімальній кількості вона пізніше поширюється у групі.

Відносини в організованій групі будуються таким чином, що її рядовий член одержує лише ту частину інформації, яка необхідна для виконання його функцій. Іноді член групи може й не знати всіх учасників організації, конкретних виконавців і навіть керівника групи. Для передачі інформації членами злочинної організації можуть використовуватися паролі, кодовані повідомлення. У такий спосіб виключається можливість повного викриття правоохоронними органами злочинної групи.

У організованій злочинній групі найважливіші управлінські функції здійснює її керівник: займається організацією діяльності й керівництвом групою в цілому, розробляє «сценарій» конкретного злочину, визначає місце, час і спосіб його учинення, здійснює його підготовку, інструктаж виконавців, контролює хід злочинної діяльності. Він вирішує кадрові питання: підбирає

членів групи, розподіляє ролі між ними, забезпечує злочинну підготовку членів організації, здійснює координацію й контроль за їх діяльністю, у тому числі й за діяльністю виконавців. Важливою функцією керівника є забезпечення безпеки організованої групи, захист її від викриття й притягнення членів групи до кримінальної відповідальності. Останнє здійснюється шляхом встановлення зв'язків із корумпованими чиновниками, одержання юридичних та інших консультацій.

Керівник також акумулює кошти злочинної групи, здійснює збереження й визначає порядок їх використання на потреби організації, займається розподілом доходів між учасниками групи відповідно до їх становища й виконуваної роботи.

Американський психолог Тімоті Лірі, ґрунтуючись на факторному аналізі, всі відносини в групі розділив на основі двох факторів з позиції сили й слабкості, гніву й любові з урахуванням можливості та здібності людини впливати на оточуючих членів групи, підпорядковувати їх [6, с. 82].

У розвиток позиції Лірі, Келлерман [7, с. 84] розділив відносини в групі ще на кілька підрівнів, виділивши вісім типів поведінки для будь-якої малої соціальної групи, основним серед яких є роль «ментора» (лідера). Боротьба за роль «ментора» є базовою, визначальною, на неї завжди є кілька претендентів. Інші ролі розподіляються за залишковим принципом.

Лідер наділений певними функціями, повноваженнями:

- брати на себе відповідальність за діяльність групи, відповідальність перед іншими людьми за групу (представницька функція);
- приймати рішення в групі в складних проблемних ситуаціях, коли група не може впоратися сама;
- виконувати поліцейські функції — при порушенні норм — карати, при виконанні — заохочувати, тобто стежити за цілісністю групи.

Лідер може бути як діловим, так і емоційним. Роль останнього може виконувати «сектант» або лідер опозиції. Боротьба за роль «ментора» є базовою, визначальною. Завжди існує кілька претендентів. Інші ролі в групі розподіляються за залишковим принципом.

Соціальний психолог Курт Левін [8] вперше звернув увагу на процеси впливу в групі, розділивши поняття влади і впливу. *Влада* — можливість справити якісь зміни в групі, які є необхідними (можу). *Вплив* — намір справити ці зміни (хочу). Влада — статус, авторитет, може базуватися на різних ресурсах (матеріальному, фізичному, соціальному, психологічному). Реалізувати владу, тобто тримати людей в залежності, дозволяє контроль як одна з необхідних функцій керівника. Влада прирівнюється до залежності. Влада втрачається, якщо відсутня потреба (наприклад, в безпеці, заступництві), або ж знаходиться альтернативне джерело задоволення потреб (інше місце, де людина може отримати необхідне їй). Для того, щоб існувала влада, необхідно зробити так, щоб потреби задовольнялися лише в одному місці, а також був присутній контроль, який і дає залежність.

Ресурсами влади лідера злочинної групи є: соціальне становище; джерела задоволення потреб членів групи (матеріальні, а також особливі спеціальні знання, що є у лідера); стан невизначеності (потреба в стабільності є однією з головних для людини. Не існує чітких джерел для її задоволення, тому завжди буде залежність від людини, яка надає цю стабільність).

Причинами залежностей від лідера організованої злочинної групи, влади над її членами є:

– *поступливість* як свідоме підпорядкування, залежність. У деяких випадках, щоб досягти того, чого хочеться, необхідно багато зробити. Тому легше погодитися заплатити певну ціну за свою свободу і незалежність, щоб це зробив інший, перекинувши на нього досягнення бажаного;

– *ідентифікація* – підпорядкування лідеру, зважаючи на його високу привабливість для решти членів злочинної групи, які отримують додаткову емоційну винагороду за підпорядкування йому;

– *інтерналізація* – залежність виникає, коли зовнішні вимоги лідера до члена групи визнаються останнім і починають пред'являтися до самого себе.

Види влади, якими володіє лідер організованої злочинної групи корисливо-насилюницької спрямованості:

– *винагорода* (матеріальна й психологічна);

– *примус, покарання* (матеріальне й психологічне) як найбільш простий і зручний вид, але слабший і менш ефективний, ніж винагорода;

– *експертна*, де перевага в знаннях в одній сфері тягне за собою перевагу і в інших, хоча цього може й не бути. Тут можливий ефект «бумеранга», коли при не виправданні надій в одній сфері людину перестають вважати спеціалістом і в інших, хоча раніше так не вважали. Цей ефект може використовуватися для зміни лідера групи;

– *інформаційна* – не обов'язково істинна, але досить переконлива психологічно, здійснює стабільні зміни в психіці особи та є постійно діючою. Після її впливу дуже складно переконати людину зворотньо;

– *референтна* – заснована на ідентифікації з агентом впливу, тобто з лідером. Члени організованої злочинної групи думають, як він, вчиняють, як він вимагає або робить;

– *легітимна*, заснована на узаконеному праві лідера вказувати поведінку членам групи. Підрозділяється на види: а) *влада взаємності* – лідер надає члену групи послугу й може вимагати того ж самого (психологічний обов'язок, борг, залежність); б) *влада-справедливість*, заснована на компенсаторній нормі (якщо я буду багато та добре працювати, то повинен рано чи пізно отримати винагороду, що є міфом), це не взаємні поступки, як у першому випадку, а накопичення; в) *влада-відповідальність* – ми відповідальні за тих, кого приручили», за Сент-Екзюпері, так як закони державні порушуються набагато легше, ніж свої власні психологічні, внутрішні переконання.

Лідерство визначається ієрархією позиції індивідів залежно від їх ціннісних вкладів і бажань у діяльність групи. Лідерство визначається не владою

(наявними ресурсами, можливостями), а внеском особи, його харизматичністю. З грецької, харизма — божий дар, чарівність, благодать, що зійшла на людину. Або ж ближче до нашої теми — це психологічна привабливість людини, її здатність викликати прихильність своїм цілям і ентузіазм в їх досягненні. Багато авторів намагалися описати харизму, її ознаки. Макс Вебер вперше дав поняття харизми, її два джерела [9, с. 71]. Лідер, щоб бути визнаним харизматичним, повинен бути, перше — успішним і показати це, розповісти, чого він досяг (це може мати місце і без реальних досягнень). Якщо успіх не буде показаний, то люди не будуть вважати його успішним. І друге — повинні бути підлегли, які визнають його значимість і успішність (хтось, хто розповідає про значимість і успішності цієї людини). Ідея харизми — для того, щоб група прийняла людину, повинні бути налагоджені відносини хоча б з одним членом групи, який про неї розповість іншим.

У ХХ ст. американські психологи розробили концепцію, яка показує механізм дії харизматичного лідера. Її кроки:

1) необхідна людина з певними якостями, і в її оточенні має бути емоційне ставлення до неї, позитивне чи негативне, не має значення, головним є його наявність;

2) повинна мати місце яскраво виражена соціальна криза в групі;

3) ця людина має запропонувати кардинально нове рішення проблеми, якісність цього рішення не розглядається, воно просто повинно йти в розріз з існуючим;

4) наявність групи людей, які підтримають і розкажуть про лідера;

5) людина зобов'язана продемонструвати, що її бачення вирішення проблеми хоча б досягло мінімального результату.

Ці п'ять кроків забезпечують визнання харизматичному лідерові.

Викладене вище дозволяє зробити висновок про те, що керівник організованої злочинної групи корисливо-насильницької спрямованості займає важливе особливе становище і відіграє основну провідну роль для існування та функціонування групи. Знання психологічних особливостей, механізмів його лідерства дозволяє використовувати їх в цілях ослаблення, розкладання групи, припинення її діяльності та функціонування, що є одним із потужних способів боротьби з організованою злочинністю.

Список літератури: 1. Коновалова В. Е. Методика расследования убийств, совершаемых организованными группами / В. Е. Коновалова // Правові пробл. боротьби зі злочинністю: Кн. 2. — Х. : Східно-регіон. центр гуманіт.-освітніх ініціатив, 2002. — С. 82—106. 2. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 червня 1993 р. // Відом. Верхов. Ради України. — 1993. — № 35. — Ст. 358. 3. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 груд. 2005 р., № 13 // Вісник Верховн. Суду України. — 2006. — № 1. — С. 2—6. 4. Быков В. Признаки организованной преступной группы / В. Быков // Соц. законность. — 1998. — № 9. — С. 4—8. 5. Рассказова А. Л. Эффективность внутригрупповых коммуникаций при решении задач различной сложности : дис. ... канд. психол. наук / А. Л. Рассказова. — М., 2006. — 216 с. 6. Лири Т., Стюарт М. Деструктивные психотехники.

Технологии изменения сознания в деструктивных культах / Т. Лири, М. Стюарт и др. – СПб. : Изд-во: Экслибрис, Janus Books, 2002. – 224 с. **7.** Келлерман П. Ф. Психодрама крупным планом: Анализ терапевтических механизмов / П. Ф. Келлерман ; пер. с англ. И. А. Лаврентьевой. – М. : Независимая фирма «Класс», 1998. – 240 с. **8.** Левин К. Разрешение социальных конфликтов / К. Левин ; пер. с англ. И. Ю. Авидон. – СПб. : Речь, 2000. – 407 с. **9.** Фреик Н. В. Понятие «харизма» в социологии политики Макса Вебера // Новое и старое в теоретической социологии (Книга 2) / Н. В. Фреик ; под ред. Ю. Н. Давыдова. – М. : изд-во Ин-та социологии РАН. – 2001. – Кн. 2. – С. 67–81.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СТРУКТУРЫ ОРГАНИЗОВАННЫХ ПРЕСТУПНЫХ ГРУПП КОРЫСТНО-НАСИЛЬСТВЕННОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ

Костенко М. В.

Статья посвящена проблеме организованной преступности. Определяется структура организованных преступных групп корыстно-насильственной направленности. Рассматриваются психологические аспекты лидерства в указанных группах.

Ключевые слова: организованная преступность, организованные преступные группы, преступные организации, преступления корыстно-насильственной направленности, структура организованной преступной группы, лидер организованной преступной группы.

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE STRUCTURE OF ORGANIZED CRIMINAL GROUPS SELFISH AND VIOLENT ORIENTATION

Kostenko M. V.

The article deals with the problem of organized crime. Determined by the structure of organized crime groups selfish and violent direction. We consider the psychological aspects of leadership in these groups.

Key words: organized crime, organized crime groups, criminal organizations, selfish and violent crimes orientation, structure organized criminal group, the leader of an organized criminal group.

Надійшла до редколегії 03.11.2014 р.